

Cumhuriyet Halk Partisi ve Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne Yön Veren Parti Programlarının Karşılaştırmalı Analizi

Soner Tauscher¹

Özet: Geçtiğimiz yüzyıl sosyal demokraside sürekli ve hızlı değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu değişimin en bariz örneklerinden biri Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) içerisinde yaşanmış ve bu dönüşümden kısmi olarak Türkiye’de Cumhuriyet Halk Partisi de (CHP) etkilenmiştir. Bu değişimin en can alıcı evrelerinden biri 1950’lerin son yıllarında meydana gelmiştir. SPD 1959 yılında Godesberg programını kabul ederek işçi sınıfına dayanan bir parti olmaktan çıkıp halk partisi olma yoluna girmekteydi. CHP ise yayınladığı İlk Hedefler Beyannamesi ile sosyal haklar yanında siyasi sistemde köklü değişimler talep etmekteydi. Altmışlı yıllarla beraber SPD halkın diğer tabakalarıyla bütünleşip iktidarı eline almaya başlar. Aynı dönemde CHP Ortanın Solu politikasını uygulamaya koyarak işçi sınıfını kabul eden ona dokunmaya çalışan bir parti olma gayretindedir. 1980 darbesinden sonra kapatılan CHP 1993’te yeniden kurulduğunda parti programının merkezine insan ögesini ve sivil toplum anlayışını koyuyordu. Bu anlayış değişikliği SPD’nin 1989 Berlin programındaki sosyal demokrat öğelerle de uyum içindedir. 1990-2013 yılları arasında SPD ekonomik alanda daha liberal bir tutum sergileyerek küreselleşme ve kapitalizm olgusunu kabul edip onu ehlileştirme yollarını aramaya başladı. CHP bu yönelişin içinde yer almakla beraber 2008 yılında kabul ettiği parti programıyla refah devletini ve sosyal hakları da ön plana çıkarmaktadır. Bu çalışmada yukarıda kısaca özetlenen iki partinin altmışların başından günümüze geçirdikleri değişimler parti programları temelinde incelenmektedir. Bu inceleme yapılırken CHP’nin parti programları ve seçim bildirileri SPD’nin programları bağlamında analiz edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Sosyal Demokrasi ve Değişim, Ortanın Solu, Almanya Sosyal Demokrat Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Anadolu Solu.

¹ Araştırma Görevlisi, Sakarya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

Giriş

1959 yılı hem dünyada kurulan ilk sosyalist partilerden biri olan Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) hem de Türkiye'nin kurucu partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) için önemli değişimlerin meydana geldiği bir yıldır. SPD Kasım 1959'da Bad Godesberg kentinde düzenlediği kongre ile 1925 tarihli Heidelberg Programının yerine Godesberg Programı'nı kabul ediyordu. Bu program ile parti komünist ideolojiye tamamen sırtını dönerek işçi temelli bir partiden halk partisine evrildiğini ilan ediyordu. Aynı yıl CHP'nin yayınladığı İlk Hedefler Beyannamesi ile CHP devlette ciddi dönüşümler talep ediyor ve bu isteklerini demokrasi adına meşrulaştırmaktaydı.

Bir yıl sonra meydana gelen 1960 askeri darbesinin yarattığı ortam içinde kendilerine siyasal alan bulan Türkiye İşçi Partisi, Yön Dergisi, işçi ve sendika hareketleri CHP'yi giderek merkezin soluna itmeye başladılar. Kendi seçmen tabanını kaybedeceğini anlayan ve diğer sağ partilerle arasına fark koymak isteyen CHP, 1965 yılında Ortanın Solu söylemiyle siyasal konumunu merkezin solu olarak tanımlamaya başladı. CHP Ecevit'in 1970'lerdeki genel başkanlığıyla beraber sınıfsız olarak nitelediği halk unsuruna işçi sınıfını da dâhil ediyor, işçi sınıfı görünür oluyordu. Bu bağlamda düşünüldüğünde SPD işçi sınıfı tabanlı partisini halk partisine dönüştürürken, kendi tabanını sınıfsız kabul ettiği halka dayandıran CHP işçi sınıfını kendi tabanıyla bütünleştirme uğraşı içine giriyordu. Ancak CHP her zaman kendisiyle sosyalist ideoloji arasına mesafe koymaya çaba göstermiştir. 1978 yılında CHP'nin Sosyalist Enternasyonal'e üye olduğunda dahi kendisinin marksist ideolojinin dolayısıyla Sovyet Rejimi'nin yolunda olmadığına dair açıklamalar, yayınlar yapma ihtiyacı içinde hissetmiştir. (Aksoy, 1977)

1980 askeri darbesiyle kapatılan CHP 1993 yılında yeniden kurulduğunda artık parti programının merkezine insan ögesini ve sivil toplum anlayışını koyuyordu. Bu değişim SPD'nin 1989 Berlin Programı'yla paralellik arz etmektedir. SPD yeni programıyla Godesberg Programı'na sahip çıkmakla beraber değişen dünyaya ve dünya ekonomik sistemine uyum sağlamaya çalışmaktadır. Hızlı kalkınmanın yarattığı sosyal sorunları ve çevre tahribatını fark etmekte, bunun için sürdürülebilir kalkınma modeli gibi reçeteler sunmaktadır. Bu yıllarda CHP'de de bu yönde bir hareketlenme görülürse

de SPD kadar ideolojik derinliğe rastlamak mümkün değildir.

SPD'nin Hamburg'ta kabul ettiği 2007 programı artık sosyalizmin tamamen neoliberalizmle barışma ve kabullenme programı olarak görülebilir. (Aksoy, 2008: 204-225) SPD neokapitalist politikaların ve küreselleşmenin önlenemezliğini tanımakta, bu yenedünya düzenini nasıl ehlileştirilebileceğinin yollarını aramaktadır. Bu kapsamda bakıldığında sosyal refah devleti kavramına ayrıntılı bir şekilde yer veren CHP'nin 2008 Programı SPD'nin programına nazaran daha sosyal demokrat öğeler içermektedir.

Bu çalışma kapsamında yukarıda kısaca değinilen tarihsel dönüşümü açıklayabilmek için her iki partinin 1959-2008 yılları arasında yayınladıkları parti programları karşılıklı olarak analiz edilmeleri gerekir. İdeolojik kapsamı daha derin olduğu için SPD'nin 1959, 1989 ve 2007 yıllarındaki parti programları temel alındı. CHP'nin parti programları daha pragmatik ve seçime yönelik olduğu için programların yanı sıra, seçim bildirgeleri, Demokratik Sol ve Anadolu Solu gibi lider kadrosunun ortaya attıkları kavramlardan da yararlandı.

Programlar arasındaki analizin kapsamı sosyal demokrasi ideolojisi içinde ele alındı. Birçok boyutu olan sosyal demokrasi ideolojisi ise özgürlük, eşitlik ve dayanışma kavramları çerçevesinde ele alınarak çalışmanın odak noktası oluşturuldu. Bu kavramların yanında işçi hakları, sosyal devlet, demokratik katılım, sivil toplum, barış, planlı kalkınma-serbest ekonomi ve çevre-enerji sorunsalı gibi konular analiz düzleminde öne çıkan kavramlardan bazılarıdır.

Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD)

Dünya tarihinde kurulan ilk işçi partisi olan Almanya Sosyal Demokrat Partisi (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, SPD) Ferdinand Lassalle öncülüğündeki Genel Alman İşçi Derneği (Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein, ADAV) ile August Bebel ve Wilhelm Liebknecht öncülüğündeki Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin 1875 yılında Gotha şehrinde birleşmelerinden doğmuştur. SPD sadece işçi sınıfının haklarını savunan bir parti değil, aynı zamanda işçilerin hayat standartlarını ve koşullarını değiştiren bir özelliğe de sahipti ve bu sayede hızlı seçim başarıları elde ediyordu. Sosyal demokratların artan seçim başarıları karşısında, sosyalistler 1877 yılında katıldıkları se-

çimlerde % 9,1 oy aldılar (Emre, 2013: 18). Endişeye kapılan şansölye Bismarck 1878 yılında “Sosyalistler Yasası”nı çıkararak sosyal demokrat faaliyetleri, sendikaları ve parti gazetesini yasakladı. Getirilen yasak daha heterojen olan partide safları sıklaştırmaya yol açtı ve Bismarck’ın umduğunun tersine parti yasaktan güçlenerek çıktı. Yasağın kalktığı 1890 yılında parti geçerli oyların % 19,7’sini (1890 Parlamento Seçim Sonuçları) alarak oylarını ikiye katladı. Partinin bu hızlı gelişmesi ilerleyen dönemde de devam etti. 1912 yılındaki seçimlerde oyların % 34,8’ini (1912 Parlamento Seçim Sonuçları) aldı ve partinin üye sayısı 1913 yılında bir milyonu geçti.

I. Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan Weimer Cumhuriyeti’nin kuruluşunda ve 1919-1925 yılları arasında SPD’nin genel başkanı olan Friedrich Eber’in devlet başkanı olmasıyla Alman sosyal demokratları Weimer Anayasası’nın uygulanmasında birincil dereceli aktör oldular. 1933 yılında Nazi rejimi altında SPD yasaklandı, yöneticileri ya toplama kamplarında öldürüldüler ya da ülkeden kaçmak zorunda kaldılar. II. Dünya savaşıdan sonra parti kendini hızlıca toparladı ve 1949 yılındaki seçimlerde % 29,2 oy alarak oyların % 31’ni alan Hristiyan Demokrat Birliği (CDU) / Hristiyan Sosyal Birliği (CSU) partisinden sonra ikinci parti oldu ve muhalefette kaldı (1949 yılından sonraki Almanya Seçim Sonuçları).

1950’lerde artan refah ile ve sosyal dengelerin değişmesiyle birlikte parti kendisini salt sınıf partisi olarak tanımlamak yerine gitgide halkın diğer tabakalarıyla kucaklaşmaya başlayan halk partisi olarak tanımlamaya başlamıştır. 1959 yılında kabul edilen Bad Godesberg Programı’yla birlikte marksist miras reddiliyor, komünistler sert bir dille eleştirilerek SPD’nin artık halkçı bir parti olduğunu ilan ediliyordu (Güriz, 2011: 163-164).

1980’lerin başında ortaya çıkan yeşiller hareketi sosyal demokratlardan eğitilmiş ve çevre motivasyonu yüksek kesimi çekmeye başladı. Bunun yanı sıra nükleer enerji ve NATO Güvenlik Politikalarından rahatsız olan sol kanat parti içinde muhalefete başladı. Artan huzursuzlukların sonunda SPD hükümeti 1982 yılında CDU/CSU’nun verdiği bir güvenoyu oylaması sonunda düştü ve SPD 16 yıl boyunca muhalefette kaldı.

1998 yılında Birlik 90/Yeşiller ile yapılan koalisyonla SPD tekrar hükümet kurma görevini üstlendi. 2005 yılında seçimlerden ikinci parti olarak çıkmasına rağmen CDU/CSU ile yapılan koalisyon sonunda hükümette

kalmayı başardı. 2009 seçimleri SPD için tarihinde aldığı en büyük yenilgilerden biriydi. Oyların sadece % 23'ünü alabilmiş ve ana muhalefet partisi konumuna gerilemişti (SPD Tarihi). 2013 seçimlerinden sonra SPD ve CDU/CSU büyük koalisyonu kurdular. SPD tekrar koalisyon ortağı olarak hükümette 7 bakanıyla birlikte yer almaktadır.

SPD'ye Yön Veren Parti Programları (1959-2008)

Godesberg Programı

Almanya'nın Bad Godesberg şehrinde 15 Kasım 1959 yılında kabul edilen program (SPD'nin Godesberg Programı), partide bir süre önce başlamış olan dönüşümün yeni bir program çerçevesinde kabul edilmesiydi. Bu programla birlikte 1925 yılından beri geçerli olan işçi sınıfı temelli bir anlayışla yazılmış Heidelberg programı tasfiye ediliyordu (Güriz, 2011: 159-162).

SPD partinin *Yolumuz* başlıklı bölümde yer alan

“Die Sozialdemokratische Partei ist aus einer Partei der Arbeiterklasse zu einer Partei des Volkes geworden!” (Sosyal demokrat parti işçi sınıfı partisinden halkın partisine dönüştü!)

cümlesiyle işçi sınıfı partisinden halkın partisine dönüştüğünü ilan edilmekte, sadece bununla da kalınmayıp komünistler olabildiğince dışlanmakta idi. Programda her türlü dikta rejimine ve totaliterliğe karşı oldukları belirtiliyor, sosyalizmin ancak demokrasiyle mümkün olabileceği savunuluyordu. Komünistlerin diktatörlüklerini kurabilmek için sosyalizmi çarpıttıkları vurgulanmakta idi.

Programın *Giriş* bölümünde giderek derinleşen Soğuk Savaşa ve bunun oluşturduğu güvensizlik ortamına atıf yapılıyor, bu güvensizliğin halklar arasında güvenin arttırılması, uluslararası hukuki düzenlenmeler ve silahlanma yarışının durmasıyla mümkün olabileceği belirtiliyordu. Programın ilgi çekici noktalarından biri, korkudan uzak bir yaşamın ancak bireylerin özgürce kişiliklerini geliştirebilecekleri sağlam bir demokraside mümkün olacağı vurgusudur. Böylece program sadece kolektif değil kişilik haklarını demokrasi kapsamında tanımış oluyordu.

Sosyalizm'in Temel Değerleri başlığı altında “Demokratik Sosyalizm” fikrinin hristiyan ahlakına, hümanizme ve klasik felsefeye dayandığı belirtiyor,

ayrıca insanların dini inançlarına karşı saygılı davranmayı ve bu inançların içeriğini bir partinin ya da devletin belirleyemeyeceği kabul ediliyordu.

Devlet Düzeni bölümünde devletin inanç ve vicdan hürriyetini koruması gerektiğine vurgu yapılıyordu. Devletin parlamenter sistemle yönetilmesi gerektiği, güçler ayrılığı ilkesinin özgürlükleri ve vatandaşın demokratik katılımını güçlendireceği savunuluyordu. Demokratik düzen içinde hareket eden derneklerin modern toplumların bir gereği olduğu kabul edilmekte idi.

Godesberg Programındaki partinin ekonomi politikası hakkındaki fikir değişimi ise diğer komünist ideolojilerin yanında oldukça radikal olmuştur. *Sürdürebilir Ekonomik Kalkınma* bölümünde piyasanın serbestliği ve rekabet kabul edilmekte, devletin bu durumu halkın çıkarları doğrultusunda yönlendirmesi gerektiğinin altı “Wettbewerb soweit wie möglich Planung soweit wie nötig!” (Olabildiğince rekabet, gerektiği kadar planlama!) cümlesiyle çizilmekte idi.

Mülkiyet ve Güç bölümüne gelindiğinde ekonomik kurallar daha da belirginleşiyordu. Karteller ve büyük şirketlerin elinde ekonomik gücün politik güce dönüşebileceğini ve bunun kontrolünün de sadece devletleştirmeye mümkün olacağı parti programınca iddia edilirken, sosyal düzeni tehdit etmeyen özel mülkiyet bir hak olarak partice kabul görmekteydi.

Programda *Tarım* üretiminin yeni teknolojiler kullanılarak geliştirilmesi ne önem verilirken Avrupa ekonomik ihtiyaçlarının da göz önünde bulundurulması, Avrupa barışı için öne çıkan bir faktör konumundadır. Tarımsal kalkınma için parti programı küçük ve orta ölçekli arazilerin kooperatif altında birleşmelerinin desteklemenin yanında çiftçinin toprak mülkiyetini de onaylanıyordu.

Programın geri kalan kısmında işçilere, memurlara ve çalışanlara sendika kurma hakkı tanınıyor, grev hakkı işçilerin ve çalışanların doğal hakkı olarak kabul ediliyordu. Görüldüğü üzere burada memurlar grev hakkının dışında bırakılmışlardır. SPD'nin programı kadın haklarını salt erkekler karşısında bir eşitlik olarak görmüyor, her alandaki kadın-erkek eşitliğinin yanında kadınlara özgü psikolojik ve biyolojik hususiyetlerinin de korunmasını öngörüyordu. Ailenin ve gençliğin korunması demokratik ve özgür bir toplum için vazgeçilmez bir unsur olarak ön plana çıkarken, kiliselerin ve dini cemaatlerin bağımsızlıklarına saygı duyulduğu belirtiliyordu.

Berlin Programı

SPD'nin Aralık 1989'de Berlin'de düzenlenen kongresinde kabul edilen parti programı 1989'dan kısa süre sonra meydana gelen tarihi, ekonomik ve politik olaylardan dolayı yeni sorunlara tam bir cevap verememiş ve program 1998 yılında Leipzig kongresinde revize edilmiştir (SPD Temel Programı İnternet Sayfası).

Programın giriş bölümünde de belirtildiği üzere parti Godesberg Programı'nı ve onun hemen hemen tüm tanımlarını da sahipleniyordu (SPD'nin Berlin Programı).

Sosyal demokrasiye ve komünizme tarihsel bir özeleştirici getiren program demokratik sosyalizmin temel değerlerini özgürlük, adalet ve dayanışma olarak belirlemiştir (Berlin Programı, s.12). Bir önceki programdan farklı olarak teknolojinin meydana getirdiği toplumsal ve ekonomik değişmelere vurgu yapılmakta, genetik teknolojisine göndermede bulunmaktadır. Yeni birleşmiş olan doğu ve batı Almanya arasındaki ekonomik ve sosyal adaletsizliğe değinilirken, değişen dünya şartlarının bir sonucu olarak Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine de atıflarda bulunmaktadır (Berlin Programı, s.10).

İki program arasında geçen 30 yıllık sürede dünyada birçok gelişme meydana gelmişti. Bir yandan büyük şirketler küresel boyutta hareket etmeye başlamışlar, gelişen teknoloji ile üretim artmış ancak çevre, toprak ve hava kirlenmişti. İklim değişiklikleri görülmeye başlanmış ozon tabakasının incelendiği fark edilmişti. Tüm bu gelişmeler artık SPD'nin programında yer alıyordu. Toprağın, suyun ve havanın kirlenmemesi, bunlara bağımlı olan ormanların, denizlerin ve canlıların yaşayabilmesi için devletlerin bir arada hareket etmesi düşüncesi programa giriyordu. Programda özellikle sermayenin küreselleşmesi ile Doğu-Batı ve Kuzey-Güney Çatışması'nın arttığına, aradaki ilişkinin 500 yıldır değişmeyen kolonyal bir ilişki olduğuna, bir taraf sefalet içindeyken dünyada barışın hiçbir zaman gelemeyeceğine yer veriliyordu. Bunun için programda güney devletlerinin Avrupa'da olduğu gibi bölgesel güç birliğine gitmeleri gerektiğine ve bu devletlerin Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve GATT gibi kuruluşlarda eşit partnerler olarak görülmeleri gerektiğine işaret ediliyordu. 1925 tarihli Heidelberg programında öngörüldüğü gibi Avrupa Topluluğu, Birleşik Avrupa Devlet-

lerini kurma yolunda önemli bir adım olarak programda yer alıyordu (Berlin Programı, s. 13-19).

Programda ayrıca küreselleşmeyle beraber çokuluslu şirketlerin ve sermayenin tüm dünyada refahı tehdit ettiğini, ulusal vergi, çevre ve iş kanunlarından kaçarak dünyada sefaleti artırdıkları ifade edilmektedir. Ayrıca hiçbir kural tanımadan çevreyi oluşturan ormanları, okyanus ve denizleri tahrip ettikleri, bu şirketlerle demokratik düzen içinde mücadele edilebilmesi için uluslararası anlaşmaların ve ikili sözleşmelerin önemli olduğu belirtiliyordu (Berlin Programı, s. 36-41).

Berlin Programı'nın o güne kadar alışageldik politik programlardan ayrılan bir diğer tarafı ise teknolojiyle insan arasındaki etkileşimi inceliyor olmasıdır. Teknoloji ve bilimin giderek pazarlamayla birleştiğine, bu bilginin de çokuluslu şirketlerde ve uluslar aşırı araştırma merkezlerinde toplandığına dikkat çeken program, insanın teknolojiye ayak uydurmasından ziyade, SPD insani, sosyal ve çevreyle uyumlu bir teknolojik gelişmeden yana görüş belirtmektedir.

Programın öne çıkan bir diğer kavramı ise İktisadi Demokrasi (Wirtschaftsdemokratie) kavramıdır. İnsan onuruna ve sosyal adalete saygı için ekonominin demokratikleşmesi gerekmektedir. Bunun için ise; toplumsal zenginliğin adaletli bölüşümü, teknolojik ve bilimsel ilerlemenin sosyal açıdan kabul edilebilir olması, insan hakkı olarak iş hakkının garanti edilmesi, demokrasinin, katılımın ve özgür iradenin yaşamın her alanında geçerli kılınması, doğal yaşam alanların güvence altına alınması gerekmektedir (Berlin Programı, s. 41-44).

Hamburg Programı

SPD'nin Ekim 2007'de kabul ettiği yeni parti programı 21. yüzyılın kısa bir betimlemesiyle başlar. (SPD'nin Hamburg Programı) İçinde bulunduğumuz yüzyılı gerçek anlamda ilk küresel yüzyıl olarak tanımlar ve bu yüzyılın ya insanlara refah, adalet ve demokrasi getireceğini ya da amansız bölüşüm kavgalarının ve durdurulamaz bir şiddetin yaşanacağı yüzyıl olacağını söyler (Hamburg Programı, s. 6-7).

Max Weber'in 20. yüzyılın başında kapitalizmin önlemez bir hale geldiğini, onu ancak ehlileştirilmek için çaba sarf edilebileceği söylemine benzer

bir şekilde program küreselleşmenin engellenemeyeceğini ve 20. yüzyıl ulus devletlerinin ve ekonomilerinin geride kaldığını kabul etmekte, yüzyılımızın en büyük görevinin küreselleşmeye demokratik politikalarla şekil verilmesi olduğunu belirtmektedir. Siyasetin, dolayısıyla hukuk, güvenlik, eğitim, sağlık, kültür ve doğal çevrenin, ekonominin aracı olmaktan çıkarılması gerekmektedir. Bunun içinde program sürdürülebilirliği siyasal ve iktisadi eylemin merkezine koymaktadır (Hamburg Programı, s. 7-12).

“Küreselleşmeye vereceğimiz cevap Avrupa Birliği olmalı.[...] ekonomik birlik ve para birliğinin yanında ve onlarla eşit düzeyde, Avrupa sosyal birliği yer almalı. [...] Biz sosyal sistemleri bir örnek kılmayı amaçlamıyoruz, ama diğer üye ülkelerle bir sosyal istikrar paketi üzerinde anlaşmak istiyoruz.” (Dahm, 2013:51)

Birinci bölümün hemen ardından 1989 Berlin programında olduğu gibi *Özgürlük, Adalet ve Dayanışma* ilkeleri sosyal demokrasi anlayışının temel değerleri olarak ön plana çıkmaktadır (Hamburg Programı, s. 12-13). Ayrıca sosyal demokratlar olarak Almanya'nın dünya barışındaki önemli rolünün farkına vardıkları ve bu rolü kabul ettikleri belirtilmektedir. Dünya barışının ise saldırı ve önleyici savaşlarla olamayacağını, barışın Birleşmiş Milletler'in önemli kılınması ve adaletli bir dünya iktisat sistemi ile gerçekleşebileceği savunulmaktadır. 2007 yılının yazında ortaya çıkan finans krizi kongre katılımcılarını da etkilemiş gözükmektedir. Bunun için programda kontrol edilemeyen sermaye hareketlerinin tüm iktisadi yapıyı tehdit ettiğini, bu tehdide karşı finans piyasalarının uluslararası düzeyde etkili düzenlemelerle sınırlandırılmaları gerektiği belirtilmektedir (Hamburg Programı, s. 19-26).

Programın *Dayanışmacı Sivil Toplum* bölümünde, fikirlerini özgürce ifade edebilen, birlik oluşturma ve toplantı haklarını kullanan insanlardan oluşan bir sivil toplum tasavvuru yer almaktadır. Demokratik hukuk devleti her türlü gücü, kendi yaptırım gücü de dâhil olmak üzere, yasalara tabi kılmalıdır. Programa göre Dayanışmacı Sivil Toplum ancak özerk yönetimli belediyelerce mümkündür. Ayrıca Almanya'nın bir göç ülkesi olduğu artık kabul edilmekte, kültürler arası diyalogun önemi vurgulanmaktadır. Küresel barışın sağlanması isteniyorsa bunun ancak farklı kültürleri tanımakla ve azınlıkları dışlamamakla mümkün olabileceği savunulmaktadır (Hamburg Programı, s. 30-39).

Daha önceki programlarda yer alan kadın-erkek eşitliği, rekabetin sosyal devlet sınırları içindeki özgürlüğü, sosyal pazar ekonomisi, iktisadi demokrasi, mülkiyet hakkı gibi kavramlar korunmakla beraber bu kavramlar küreselleşmenin getirdiği artılar ve eksiler bağlamında ele alınıyor. Bunun yanı sıra çevre ve enerji sorununa değinirken göze çarpan değişiklik, partinin yeni dönem hedefinin *güneş enerjisi çağını* yaratmak önermesidir.

Görüldüğü üzere son 50-60 yıllık dönemde SPD programlar bazında oldukça değişikliklere uğramıştır. 1959 yılında kabul edilen Godesberg Programı artık komünizmle arasındaki farkını ortaya koymuş, özel sektöre ve teknolojinin kullanılmasına kucak açmıştır. Ancak yeni üretim ilişkileri ve küreselleşmenin ilk etkilerinin görülmesiyle birlikte 1989 Berlin Programı çevreye duyarlı, teknolojinin yararlarının yanında toplumsal yaşama ve doğaya verdiği zararların da tartışıldığı, küreselleşmenin ve sermayenin serbest dolaşımının yıkımını önlemeyi arzulayan bir program olmuştur. Ayrıca Batı Almanya'nın Doğu Almanya ile birleşmesinin ve Sovyet Bloğu'nun çökmesiyle kuzey ve güney yarım küreler arasındaki sosyo-ekonomik eşitsizlikler SPD'nin ilgi alanına girmiştir. 21. yüzyıla gelindiğinde SPD yeni hazırladığı Hamburg Programı'nda artık küreselleşmenin kaçınılmaz bir olgu olduğunu kabul etmiştir. Aslında bu kabul etme Godesberg Programı'nda kapitalizmin kabulünü çağrıştırmaktadır. Nasıl ki o zaman sosyal demokratlar kapitalizmi ehlileştirmeye çalışmışlarsa, şimdi de küreselleşmenin ehlileştirilmesi gündemdedir. Bunun en önemli göstergesi 22 Mayıs 2013 yılında SPD'nin öncülüğünde, aralarında Amerikan Demokrat Partisi'nin de bulunduğu 70 parti ve sivil toplum kuruluşunun iştirakiyle kurulan "Progressive Alliance"dır. (Spiegel Online Politik: 22.05.2013 tarihli Progressive Alliance Haberi) Aralık 2012 yılında Roma'daki Progressive Alliance'ın kuruluş öngörüşmelerinde SPD Başkanı Sigmar Gabriel attığı tweet ile yeni kurulan birliğin amacını 21. yüzyıl kapitalizminin uluslararası çapta ehlileştirilmesi olduğunu açıklıyordu.

"Progressive Alliance will den Kapitalismus des 21. Jahrhunderts international bändigten. [...] (Progressive Alliance 21. yüzyıl kapitalizmini uluslararası çapta ehlileştirmek istemektedir.)" (SPD Parti Sitesi, 17.12.2014 tarihli Progressive Alliance haberi)

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında Anadolu'nun işgale uğraması ile birlikte işgal güçlerine karşı savaşıyan birçok yerel direniş örgütü ortaya çıktı. Bu yerel örgütler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştiler ve 9 Eylül 1923 günü Halk Fırkası ismini alarak partileştirdiler. 1935 yılında parti programına cumhuriyetçilik, milliyetçilik, devletçilik, laiklik, halkçılık ve devrimcilik olmak üzere partinin ideolojisini günümüze kadar belirleyecek olan altı temel ilke dâhil edilerek, fırkanın ismi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olarak değiştirildi. (Güriz, 2011:231-233) CHP 1946 yılına kadar (arada 1924-Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930-Serbest Cumhuriyet Fırkası denemeleri olmakla beraber) Türkiyeyi tek partili sistemle yönetti. 1946 yılında kurulan Demokrat Parti (DP) aynı yıl yapılan seçimlerde 61 milletvekiliyle meclise girmeyi başardı. 1950 yılındaki genel seçimleri kaybeden CHP 27 yıllık kesintisiz iktidarını DP'ye devretmek zorunda kaldı.²

CHP Programlarının SPD Programları Bağlamında Analizi

CHP 1951 yılında Frankfurt'ta kurulan Sosyalist Enternasyonal'e ancak 1978 yılında katılmıştır. Aslında 70'lerin sonunda dahi CHP'yi sosyal demokrat bir partiden ziyade batıda görülen anlamda merkez sağ ve liberal bir parti olarak tanımlayanlar da vardır. (Kahraman, 1993:11) Hatta Ergun Aydınoglu 1960-1980 arasında Türkiye Solu'nu incelediği kitabında CHP'yi incelemesinin dışında bırakır. Çünkü CHP'de batı sosyal demokrasisinin temel özellikleri olan işçi hareketleri, sendikalar ve marksist ideolojinin merkezi rol oynamadığını savunur (Aydınoglu, 2007: 29). Daha önceki dönemlere bakılacak olursa CHP'nin sosyalizm söylemine mesafeyle durduğu gözlemlenmektedir.

1954 seçimlerinden büyük bir yenilgiyle çıkan CHP'de ıslahat hareketleri başlamış ve kurulan Islahat Komisyonu bir dizi reform önermiştir. Komisyondan ekonomik ve teknik anlamda tanımlanan bir devletçilik anlayışı

² CHP'nin tarihi ve ideolojisi hakkında daha ayrıntılı bilgi almak için; **Heper** Metin (2012), **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Ankara: Doğu Batı Yayınları. Ayrıca **Ahmad** Feroz (2014), **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul: Kaynak Yayınları.

çıkması ve İnönü bunu şu şekilde tanımlamıştır:

“Dünya liberalizmden sıyrıldı, ayrıldı. Bir başka rejime doğru gidiyor. Bunun adı sosyalizmdir. Biz partiye bu adı koyamayız. Koyamıyoruz, bu bakımdan partimizi devletçi olarak tanıtıyoruz, devletçiyiz diyoruz. Bizim devletçiliğimiz, devletin müdahalesini zorunlu kılan bir rejimdir. Nasıl ki sosyalizm, liberal partiyi kendine mal edip eritti, biz de bunu devletçilik adıyla millete hazmettiriyoruz.” (Bila, 1999:157-158).

CHP, Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran parti olmasından ve uzunca bir süre tek parti rejimiyle ülkeyi yönetmesinden kaynaklı olarak SPD gibi işçi sınıfı partisi olarak tasarlanmamıştı. CHP’nin 1953 yılındaki 10. Kurultayı’nda grev hakkını tanınmasıyla beraber CHP işçi sınıfına önem vermeye başlamıştır. Ama SPD gibi tabanını işçi sınıfına değil, Halkçılık ilkesi gereği sınıfsız kabul ettiği tüm topluma dayandırır. SPD’nin 1950’den sonra gerçekleştirdiği sınıf partisinden halk partisine geçiş süreci sırasında, CHP özellikle 60’lı yıllarda Ortanın Solu söylemiyle, halkçı bir söyleme işçi sınıfını da dâhil ederek daha farklı bir süreç yaşamaktaydı. Bu farklılık partinin Ortanın Solu politikasını kabul ettiği 1966 yılındaki kurultay bildirisinde dahi “CHP sosyalist bir parti değildir ve olmayacaktır.” ifadesinde de kendini göstermektedir (Bila, 1999: 224).

Aynı zamanda parti içinde Ortanın Solu görüşüne karşı muhalefet oluşmuştu. Bu muhalefet Ortanın Solu politikasının önderi konumundaki Ecevit’i ve grubunu partiyi köklerinden ve mirasından koparmakla suçluyordu. Parti içindeki bu muhalif muhafazakâr kanat bu mirasın Atatürk İlkeleri olan Altı Ok’tan meydana geldiğini savunuyordu. Hatta baticı sosyal demokrat anlayışın kapitalist ve emperyalist sisteme uygun olduğunu, bunun da Atatürk İlkeleri ve CHP geleneğinden uzaklaşmak olduğu ileri sürülüyordu (Aksoy, 1990: 5). Buna karşıt olarak ise İnönü ve Ecevit CHP’nin devletçilik ve halkçılık ilkeleri ile zaten kurulduğundan beri ortanın solu çizgisinde olduğunu savunmaktaydılar (Emre, 2013: 88). Her iki görüşe karşıt olarak H. B. Kahraman CHP’nin Ortanın Soluna gelmesinin sebebinin yükselen radikal solu dengelemek olduğunu, Sungur Savran ise Ecevit’in Ortanın Solu kitabının işçilerden çok hâkim sınıfa yönelik yazıldığını iddia etmektedirler (Kömürcü 2010: 132). CHP’nin yaşadığı bu parti içi ikilem günümüze kadar derinleşerek devam etmiştir. Türkiye’deki iç ve dış siyasi

olaylara göre yeri gelince devletçilik ve halkçılık ilkeleri ön plana çıkmış, yeri geldikçe milliyetçi ya da laik ton ağırlık kazanmıştır.

İlk Hedefler Beyannamesi'nden 1980 Askeri Darbesi'ne

CHP'nin Ocak 1959 yılında kabul ettiği İlk Hedefler Beyannamesi sırf toplumsal (sosyal demokrat) bir dönüşüm hedefinde değildir. Kurulmasını öngördüğü Anayasa Mahkemesi, ikinci bir meclis ve Yüksek Hâkimlik Şurası gibi kurumlar ile devleti de “demokratik” olarak dönüştürmek idealindedir. SPD'nin 1959 yılında kabul ettiği Godesberg programında devletin kurumlar aracılığıyla radikal bir dönüşümü öngörülmemektir. Bu dönüşümün daha çok insan üzerinden yapılması hedeflenmektedir. Almanya'da 1949 yılında kabul edilen anayasa ile ikinci bir meclis (Madde 50: Bundesrat) ve Anayasa Mahkemesi (Madde 93: Bundesverfassungsgericht) zaten kurulmuş ve anayasa ile korunan kurumlardı. (Almanya Anayasası)

CHP bu kurumlarla birlikte geniş çaplı bir anayasa değişikliği ile demokratik rejimi tam manasıyla yerleştirmek arzusundadır. Fakat beynamede çalışma ve iktisadi teşebbüs hürriyeti, hukuk devleti, sosyal adalet ve emniyet, grev ve sendika kurma hakkı gibi kavramlara yer verilmesine rağmen bunların içeriğine dair bir açıklamada bulunulmamaktadır. Godesberg Programında olduğu gibi aileyi korumaya yönelik sosyal haklar tahsis edileceği belirtilmekle beraber, kadınlara yönelik eşitsizliklerden, kalkınmadan ya da işçilerin yönetime katılımından söz edilmemektedir (Emre, 2013: 259-262).

CHP'nin 18 Ekim 1966 tarihinde toplanan 18. Kurultayı'nda partinin politik pozisyonu ortanın solu olarak kabul edildi. Ancak ortanın solu adı verilen bu politik çizginin batılı anlamda sosyal demokrasiye tekabül etmediğini yine kurultay kararında bulmak mümkündür:

“CHP'nin 18. Kurultayı, CHP'nin kuruluşundan beri izlediği fikirler, ülküler ve icraatı ile genel karakterinin, siyasal akımlar arasında Partimize ortanın solunda yer verdiğini kesinlikle tespit etmiştir.” (Emre, 2013: 263).

CHP'nin 1969 yılında yayımlanan programı'nın *Giriş* kısmında altı ok ilkeleri kabul edilmiş ve halkçılık ilkesinde toplumsal sınıflar arasında eşitlik olduğu belirtilmekte, sınıf tahakkümüyle savaşılabacağı sözünü verilmekte, tüccar, sanayici, çiftçi ve işçi arasında ahenkli bir uyum olduğu savu-

nulmaktadır (CHP 1969 Programı). Godesberg Programı'nda SPD halk partisine evrileceğini ilan etmesine rağmen, sınıfsız ve çatışmasız bir toplumun var olduğu iddiasında değildir. Tam tersine işçi sınıfının demokratik katılım yollarını kullanarak eşit haklara ve ödevlere sahip vatandaşlara dönüştükleri iddia ediliyordu.

Devletçilik ilkesi bölümünde ancak milli savunma, enerji, ulaşım ve PTT, madencilik ve ağır sanayi dışında kalan sektörler özel teşebbüse açılmıştır. SPD'nin o dönemdeki sosyal refah kıstası içinde serbest piyasa yön verme kuralı CHP programında neredeyse planlı ekonomi modeline dönüşmektedir.

Godesberg Programında laiklik zikredilmemekle beraber dinin siyasete ve antidemokratik amaçlarla kullanılmaması gerekliliğine vurgu yapılmıştır. CHP programında da buna benzer bir endişe yer almaktadır. Ancak SPD programında kilisenin özerkliğinin tanınması CHP programında bulunmamaktadır.

Ayrıca Gobesberg Programı'nda *Ulusal Savunma* bölümünde dönemin belki günümüz Türkiye'sine dahi radikal gelecek kararlar mevcuttur. Bunların arasında örneğin; vicdani retçileri savunacakları, nükleer silah kullanımını ve üretimini reddettikleri, askerinin üniforma taşımasına rağmen normal bir vatandaş olduğu ve ulus savunmasının zamanla kontrollü bir silahsızlanma ile uluslararası bir hukuk düzenine devredilmesi bulunmaktadır. CHP programında ise ulusal güvenliğin milli unsurlara bağlı olması gerektiği savunulmaktadır. Her iki programda tarımın geliştirilmesi, topraklandırma ve kooperatifçilikle ilgi görüşler olmakla beraber, CHP programında orman ve su mahsulleri adı altında çevrenin korunması ve geliştirilmesine ilişkin endişeler yer almaktadır. SPD'nin programında tarımsal faaliyet üretimin artırılması bölüşüm temelinde konu edinilmektedir. Çevre kaygısının programa girmesi 1989 Berlin kongresiyle olur. Ayrıca devletin işsizlere iş bulması, güvenliğini sağlaması, emeklilik gibi sosyal güvenceler iki program arasında paralellik arz eden konulardır. Programlar arasında en önemli farklardan biri CHP'nin işçi-işveren arasındaki anlaşmazlıklarda uzlaştırıcılığı ön plana çıkarması ile işçiye grev hakkının verilmesinin yanında işverene de lokavt hakkı vermesidir. SPD programında grev hakkı işçinin doğal hakkı olarak görülmekte, ayrıca işçinin işyeri yönetimindeki karar alma or-

ganlarına katılım hakkı istenmektedir.

Ortanın Solu politikasının var olmasına rağmen görüleceği üzere CHP programı işçi temelli bir partiden ziyade işçi sınıfıyla bağ kurmaya çalışan bir parti görünümü vermektedir. Ortanın Solu politikasının fikir önderlerinden Turan Güneş partinin bu politikasını tamamen yerli bir politika olduğunu söylüyordu. Bu savın altını çizmek ve diğer sosyal demokrasi uygulamalarından farkı ortaya koymak için Ortanın Solu politikasının çerçevesi parti programı, seçim ve kurultay bildireleri ile sınırlandırılmıştı. Yani Ortanın Solu politikasını dış dünyadan soyutluyordu. Hatta Ecevit ilerleyen dönemde Ortanın Solu söylemi yerine kullanılan Demokratik Sol kavramını da batı anlamdaki sosyal demokrasiden Türkiye'deki sosyal demokrasiyi ayırt etmek için kullanmaktaydı (Sarıtaş, 2006: 245-256).

1969 Seçimleri için hazırlanan ve Düzen Değişikliği Programı olarak adlandırılan seçim bildirgesi anayasal düzen içerisinde sosyal adaletin, hızlı ve kalıcı bir kalkınmanın ve ulusal bağımsızlığın sağlanması için ciddi bir düzen değişikliğini önermektedir. Bu düzen değişikliğini çok partili demokratik rejim içinde gördüklerini söyleyerek, aslında birkaç yıl önce yapılmış olan askeri darbeye araya mesafe koymak ve devletin partisi görüntüsünden sıyrılmış demokratik bir partiye dönüşmek düşüncesi güdülmekteydi.

Düzen değişikliği sermayenin ve üretim ilişkilerinin yeniden düzenlenmesini sağlayacak olan toprak reformu, doğunun kalkınması, hızlı sanayileşme ve eğitim reformu gibi alt-yapı değişiklikleridir. Bu değişiklikleri halkın da desteklediği ve beklediği öne sürülen bildiride buna örnek olarak da CHP iktidarında yasalaşan işçi haklarını da içeren grev hakları, sosyal güvenlik ve sigorta yasalarının halk tarafından hızlıca benimsenmesi gösterilmektedir.

Ayrıca CHP'nin kendi içinde mevcut bulunan halka yabancılaşmış bir gruptan arındığını ve artık halkla bütünleşen bir parti olduğunu ilan etmektedir. Bu bağlamda CHP'nin bu programı SPD'nin aynı dönemlere rast gelen halkın tümüne açılma düşüncesiyle paralellik arz etmektedir. CHP ayrıca ulusal bir kalkınma modelini savunarak ekonomik gücün özel girişimin ya da devletin elinde toplandığı ideolojik görüşlerden ayrıldığını, gerçek halk iktidarını hedeflediğini iddia etmektedir ki, bu görüş büyük ölçüde Godesberd Programı'nda da yer almaktadır. Dikkat çekici bir nokta ise

CHP'nin bu Düzen Değişikliği Modeli'nin diğer az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere örnek teşkil edilebileceğini belirtilerek uluslararası bir model olma iddiasıdır (CHP'nin 1969 Düzen Değişikliği Programı).

İnönü'nün 12 Mart 1971 müdahalesinden yana tavır alması Ecevit ve Ortanın Solu Grubunun parti yönetimden ayrılmasına yol açtı ve parti içi mücadeleden Ecevit galip çıkarak 12 Mayıs 1972'de CHP'nin yeni genel başkanı oldu. 1974 yılında gerçekleştirilen Tüzük kurultayında Ortanın Solu söyleminin yerine artık Demokratik Sol söylemi partide yer almaya başladı. Ecevit Demokratik Sol kavramını şu şekilde açıklıyordu:

“Marksizm'den kaynaklanmadığı için sosyal demokrasi yerine demokratik sol diyoruz. Demokratik solu bilimsel soldan ayıran en önemli nokta köylüye yer vermiş olmasıdır.” (Bila, 1999: 287).

Demokratik Sol Bildiri'nin 12 maddeden oluşan içeriğinde bulunan; köylü ve işçi gibi halk kitlelerinin ekonomi ve siyasete demokratik ilkeler içinde egemen olmasını, kişi hak ve özgürlüklerin kabul edilmesini öngören maddeler (alıntılayan Sarıtaş 2006: 256) aslında batıdaki sosyal demokrasi anlayışıyla çelişmemektedir. Ancak CHP'nin bildirisinde yer alan milli ekonomi söylemleri Godesberg Programı'nda yer alan milli merkez bankası ve milli bütçe kavramlarıyla aynı doğrultuda gözükse de, SPD programında yer alan tarım ve ekonominin hem ulusal hem de Avrupa ve dünya ekonomileriyle işbirliği içinde olmasını öngören bölümleri CHP'nin karma ve devletçi ekonomi görüş ve fikirleriyle tam bir uyum içinde değildir.

Cumhuriyet Halk Partisi 29 Kasım 1976'da toplanan 23. Kurultayı'nda yeni programını kabul etmiştir (CHP Programı, 1976). Hemen tüm bölüm başlıklarının “Demokratik Sol Düzenle Ekonominin Araçları”, “Demokratik Sol Düzenin Gerekliliği” gibi “Demokratik Sol” kavramıyla başlaması programın özünü göstermektedir. Ayrıca CHP'nin geleneksel altı okuna ek olarak artık Demokratik sol kavramı da yerini almıştır. Programda Demokratik Sol'un dayandığı temeller; özgürlük, eşitlik, dayanışma, emeğin üstünlüğü, gelişmenin bütünlüğü, halkın kendini yönetmesi olarak açıklanmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi bu temellerin ilk üçü SPD'nin 1959 ve 1989 Programlarında demokratik sosyalizmin temel değerleri olarak tanımlanmaktadır. CHP özgürlüğü bilimin ve bireyin kendini geliştirebileceği bir

temel ortam olarak görürken (CHP Programı, s. 21), SPD Berlin Programı'nda özgürlüğü bireyin korkudan, aşağılayıcı bağlardan kurtulmuş kişiliğini istediği gibi geliştirebileceği bir ortam olarak görmekte, sosyal açıdan güvence altında olan bireyin özgürlüğü tam manasıyla kullanabileceğini benimsemektedir (Berlin Programı, s. 12). Eşitlik ilkesinde, kadın ve erkeğin toplumsal eşitliğinin sağlanması, özgürlüğün siyasal ve sosyal etkinliklerde her birey tarafından eşit olarak kullanılabilmesi gibi temel olarak her iki programda bulunmakla beraber, SPD gelirlerin adaletli paylaşımını da eşitlik ilkesinde tanımlarken, CHP buna değinmemekle beraber SPD'nin ilk bakışta yer vermediği engelli olmanın toplum içinde eşitsizliğe neden oluşturmayacak önlemlerin devlet tarafından alınmasını ideal edinmektedir (CHP Programı, s. 23 ve Berlin Programı, s. 12). Dayanışma ilkesinde ise daha belirgin farklar göze çarpmaktadır. CHP Programında dayanışma ilkesinde bireyin topluma karşı olan sorumluluğu, toplumun yardıma muhtaç olan bireye karşı olan özverisinden daha ön plana çıkmaktadır. Ayrıca dayanışma bilincini toplumsal ve ulusal birlik amacına hizmet edebilecek birleştirici bir unsur olarak görmektedir (CHP Programı, s. 24). Berlin Programı ise dayanışmayı hukuksal sorumlulukların ötesinde herkesin herkes için sorumluluk alması olarak tanımlar. Toplumda bireylerin birbirleriyle olan dayanışmalarını özgürlüklerin ve eşitliğin sağlanmasının temeli olarak görür ve özgürlük, eşitlik ve dayanışma kavramlarını birbirlerinden ayıramaz üç temel olarak görür. CHP dayanışmayı ulusal birlik ile sınırlarken SPD üçüncü dünya ülkelerindeki insanların da insan onuruna yakışır bir hayat sürebilmelerini dayanışmanın gereği olarak görür (Berlin Programı, s. 12-13).

CHP'nin 1976 yılında kabul ettiği programında dikkat çekici iki nokta daha vardır. Bunlardan birincisi çokuluslu şirketler ve uluslararası yardımların az gelişmiş ve gelişmekteki ülkelere bir baskı aracı olarak kullanılmasıdır. İkinci olarak ise ekonomik gelişmeyle baş göstermiş olan yerleşim düzeni ve çevre sorunlarıyla ilgili ayrı bir bölüme yer verilmiştir. Yerleşme düzenini ve çevre sorununu toplumsal sağlıkla ilişkilendiren program, devletin gerekli önlemleri alması için geniş yetkilerle donatılmasını talep eder (CHP Programı, s. 212-221). Bu iki konu ancak SPD'nin 1989 Berlin Programı'nda kendilerine yer bulabilmişlerdir (Berlin Programı, s. 37-48).

1977 seçimlerinde büyük başarılar gösteren CHP, hükümet kurmasına

rağmen toplumsal sorunlara yeterli çareleri bulamaması ve petrol krizi yüzünden yaşanan ekonomik bunalımdan dolayı 1979'daki ara seçimlerde başarısız bir tablo çizmiş ve Ecevit istifa etmiştir. 1980 askeri darbesiyle CHP dâhil tüm partiler kapatılmıştır (Sarıtaş, 2006: 260).

1980 Darbesinden Günümüze CHP Programları

Yaşanan askeri darbenin ardından 1983 yılında yeniden partilerin kurulmasına izin verildi. Darbe sonrasında sosyal demokrat öğeler içeren Sosyal Demokrat Parti (SODEP) ve Halk Partisi 2 Kasım'da Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) adı altında birleşti ve Erdal İnönü genel başkan oldu. 1985 Kongresinde kabul edilen programa göre SHP'nin bir nevi CHP'nin devamı nitelikler taşıdığı söylenebilir. Bunun en belirgin özelliği ise amblemindeki altı ok ve parti programına alınan altı ok ilkeleridir. (SHP 1985 Programı) Programda altı okun yanı sıra sosyal demokrat ilkeler de kabul edilmiştir. Programda bireye ilişkin amaçlar özgürlük, eşitlik ve toplum yaşamında emeğin değeri alt başlıklarında incelenmiştir. Toplumla ilişkin amaçlar bölümünde ise demokratiklik, bağımsızlık ve üreticilik konuları yer almaktadır. 10 Mart 1993 yılında yeniden kurulan CHP ile SHP 1995 yılında CHP çatısı altında birleştiler (Kömürçü, 2010: 447).

Deniz Baykal ve İsmail Cem'in birlikte kaleme aldıkları Yeni Sol isimli kitapta Deniz Baykal mevcut solun geçmiş kazanımların savunuculuğuna yani bir çeşit muhafazakârlığa büründüğünü, sağın da yenileştirmenin öncüsü gibi yanlış bir algının oluştuğunu söyler. Toplumun bütününe refah götürmeyi, barış ve demokrasiyi hâkim kılmanın yolunun sosyal demokrat öncelikler ve ilkelerle geleceğini savunan Baykal altı ok ilkelerinden kısa makalesinde bahsetmez (Cem ve Baykal, 1992: 9-14).

Ancak CHP'nin 1994 yılında kabul edilen yeni programında (Yeni Hedefler Yeni Türkiye) sosyal demokrasi geniş bir yer bulmasına karşın, Türkiye Cumhuriyeti ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin Tarihi Ortaktır başlığı altında kendisini yeniden devletle özdeşleştirip geçmişe özeleştirisi getirilmeden sahip çıkılmaktadır (CHP 1994 Programı, s. 22). CHP'nin giriştiği yenilenme hareketlerinde dahi eskiye olan özeleştiriden yoksun bir tarihi sahiplenme ve kendini devletle özleştirme ihtiyacı fark edilmektedir. Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin programlarının giriş bölümlerinde sürekli

parti geçmişine ve parti ideolojisine tarihsel bir özeleştiriyi yapılmakta ve yaşanan tarihsel dönüşümler irdelenmektedir. Buna karşın CHP programlarının giriş bölümlerinde süregelen bir şekilde tarihsel geleneğe ve köklere bağlılık sözü verilmektedir.

CHP'nin 1976 programında olduğu gibi demokratik sosyalizmin ilkeleri olan eşitlik, özgürlük ve dayanışma ilkeleri 1994 programında da kendilerine yer bulmaktadırlar. Ancak bu üç ilke SPD'de olduğu gibi giderek daha liberal bir anlayışa evrilmektedirler. Örneğin, demokratik haklar, ifade özgürlüğü gibi bilindik kavramların yanında bireylerin farklılaşma ve alışılmışın dışına çıkma özgürlükleri korunması gereken temel bir hak olarak görülüyor. Ayrıca artık bireyin toplum için var olduğu anlayışı terk edilerek devletin birey üzerindeki vesayetinin sonlandırılmasının gerekliliğine vurgu yapılıyor (CHP 1994 Programı, s.23). Eşitlik ilkesinde ise liberalizmin her insanın yeteneklerine göre birbirlerinden farklılaşacakları görüşü kabul görmektedir. Eşitlik artık tüm vatandaşların genel eşitliğinden ziyade fırsat eşitliği olarak görülmektedir ki bu da 1989 Berlin programıyla uyumludur (CHP 1994 Programı, s.23-24). Dayanışma kavramı artık devleti bir arada tutmaktan çok toplumsal refaha ulaşabilmek olarak yorumlanmakta, bu hedefe de devletin her bireye temel yaşam standardını sağlayarak ulaşabileceği belirtilmektedir. Ayrıca uzunca bir süredir SPD Programlarında yer alan toplumun kamuda ve özel sektörde demokratik katılımını öngören dayanışmacı modeli de artık CHP'nin bu programında yer almakta, katılımın dayanışmayı güçlendireceği kabul edilmektedir (CHP 1994 Programı, s. 24). SHP'nin 1985 programında yer verdiği ve CHP programları için yeni olan sivil toplum kavramı geniş bir şekilde programda yer almaktadır (CHP 1994 Programı, s. 51-54). CHP'nin şimdiye kadar kabul edilen programlarından ayrı olarak 1994 Programı Türkiye'de farklı etniklerin ve kimliklerin olduğunu yadsımamaktadır. SPD'nin 1989 Programı kimlik problemini çokkültürlülük, göçmen ve mülteci hakları bağlamında ele alırken, Almanya'dan daha heterojen nüfus yapısına sahip Türkiye'de CHP farklı etnisite sorununu 1994 yılında programına almıştır (CHP 1994 Programı, s. 42). Ayrıca yasakçı ve zorla dayatılmış olan 1982 Anayasası'nın yerine özgürlükleri temel alan yeni bir Anayasa'nın hazırlanması istenmektedir. Diğer önemli bir değişim Yönetimin Yeniden Yapılandırılması Bölümü'nde görülmektedir. Bu bölümde merkezi vesayetinin sonlandı-

rılıp yerel yönetimlerin olabildiğince güçlendirilmesinin yanı sıra, personel reformu ile kamu çalışanlarının Avrupa Topluluğu ülkelerinde uygulanan grevli toplu sözleşme hakkına kavuşturulması düşünülmekte, bu da SPD'nin Bürgernahe Verwaltung (Toplum Temelli Yönetim / Yerinden Yönetim) bölümüyle paralellik göstermektedir.

CHP 1994 Programı'yla kendisini yine devlet partisi gibi tanımlamakla beraber 1980 darbesinin deneyimleri sonucunda birey üzerindeki devlet vesa yetinin sonlanması istemektedir. Etnik ve kültürel kimlikleri tanıyan CHP, eşitlik, dayanışma ve yerinden yönetim ilkeleriyle programında gözle görülür bir liberalizasyona giderek SPD'nin programlarına ve dolayısıyla sosyal demokrat programlara yaklaşmaya başlamıştır. Ancak Türkiye'de 80'lerin sonunda şiddetini arttıran terör olayları yaşanmaktaydı. Bu terör olaylarının bir yansımasını CHP'nin 1994 Programı'nda bulmak mümkündür. Programa göre terörle mücadelenin sivil bir yönetim içinde yapılacağı, bunun içinde Milli İstihbarat Teşkilatı'nın sivilleştirileceği vaat ediliyordu. Ancak diğer taraftan bir haber alma ve değerlendirme ünitesinin kurulmasını ve terör olaylarıyla etkin mücadele için sivil iç güvenlik biriminin yapılandırılması planlanıyordu. Bu birimin şiddet örgütlerini sürekli izlemesini, olayların ortaya çıkmadan önlenmesi için "duyarlı" şehir ve bölgeleri kontrol edecek yeterlikte olması isteniyordu. Türkiye'nin terörle mücadele eden bir ülke olmasına rağmen devlet içinde kişi hak ve hürriyetlerine nasıl etkisi olacağı bilinmeyen bu tür planlamaların parti programında yer alması sosyal demokrasi kavramı açısından düşündürücüdür. Almanya'da yetmişli yıllardan doksanlı yıllara kadar faaliyet gösteren sol radikal Rote Armee Fraktion (RAF) (Kızıl Ordu Fraksiyonu) ya da sağ radikal Neo-Nazi gruplarına rağmen SPD programlarında teröre karşı bir yapılanma isteği görülmemektedir. Türkiye'de sosyal demokrasi batı sosyal demokrasisinden ayrı kendine özgü bir yolda gidiyordu. Bunu Deniz Baykal'ın 1997 yılında CHP'nin bir yandan sosyal demokrat olduğunu ama öte yandan Türkiye'nin ulusal tarihinden özünü alan bir siyasi parti olduğunu söylemesinde de görmek mümkündür (Güriz, 2011: 244-245).

Yenilenen programına karşın CHP doksanlı yıllarda yükselen milliyetçiliğe uyum sağlamış, 2000'li yıllarda ise altı oktan laiklik ilkesini ön plana çıkarmıştır. 2002 seçimlerinden önce Deniz Baykal Anadolu Solu adı altın-

da yeni bir söylem geliştiriyordu. Kuran'dan da alıntılar yaparak açıkladığı bu yeni hareketi; Anadolu'da mevcut olan inanç, kültür ve geleneklerin sosyal demokrasiyle harmanlanması olarak görüyordu. Baykal'a göre Anadolu Solu insanı merkeze koymuş ve bu merkezin köklerinin Marksizm'den değil Mevlana, Yunus Emre ve Şeyh Edebali gibi Anadolu düşünürlerinden geldiğini söylüyordu (Saritaş, 2006: 267-275; Çalmuk, 2002). Bu yeni söylemin aslında sağ partilere giden bazı oyları kazanmak adına yapıldığı düşünülmektedir. Bu tür yerel bir söylemin aslında DSP'ye uygun olduğu, CHP'nin bu tür söylemlerle DSP'yi taklit etmemesi gerektiği gibi eleştiriler de dile getirilmiştir (Güvenç, 2002: 214-218). 2002 seçimlerinden sonra Anadolu Solu söyleminin gündemden hızla düşmesi bu eleştirileri kanıtlar niteliktedir (Saritaş, 2006: 275).

Deniz Baykal'ın 10 Mayıs 2010 tarihindeki istifasından sonra CHP'nin genel başkanlık koltuğuna adaylığını koyan Kemal Kılıçdaroğlu 22 Mayıs 2010 yılında düzenlenen 33. Kurultayca CHP'nin yeni lideri oldu. Ancak 1994 yılından beri yürürlükte olan CHP Programı daha Kılıçdaroğlu genel başkan seçilmeden önce 2008 yılında düzenlenen 14. Olağanüstü Kurultayı'nca değiştirilerek kabul edilmişti. Bu yüzden 2008 programının CHP'nin olağan seyri içerisinde vücut bulduğu varsayılabilir

SPD sorunları daha genel çerçeve de ele alırken, CHP yeni programında deprem, mahkemelerin özgürlüğü, kentsel planlamalar gibi siyasetin alt düzenlemelerine de programında yer veriyor. Bu şekilde CHP bir yandan Türkiye'nin sorunlarına çözüm üretemediğine dair gelen eleştirileri bertaraf etmeye çalışırken, diğer taraftan da programına "Sosyal Refah Devleti" kavramını ve kurumlarını (CHP 2008 Programı, s. 270-290) sokarak kendisine tutunacağı ideolojik bir alt yapı oluşturmaktadır. CHP kongresi diğer programlarda olduğu gibi bu programda da altı ok ilkelerine ve partinin tarihsel köklerine giriş bölümünde yer vermektedir. Bu altı ok ilkeleri her programda zamanın şartlarına göre yeniden tanımlanmıştır. Bunun sebepleri arasında CHP'nin 1994 yılında kabul edilen programından itibaren partinin merkezine toplumdaki ziyade insanı yani bireyi koyarak devlet, kurum veya sınıfları kutsal yapılar olarak görmeyen insan odaklı yeni bir sosyal demokrat söylem geliştirmek isteği yer almaktadır (CHP 2008 Programı, s. 19). Yeni programda öne çıkan ilkeler Milliyetçilik ve Laiklik ilkeleridir. Sosyal demokrasinin da-

yandığı en önemli ilke olan halkçılık ise ilkeler arasında en kısa açıklama getirilen bölüm olarak kalmaktadır (CHP 2008 Programı, s. 12-17).

Haklar bağlamında dinsel ya da etnik kimlikler tanınmakta, ancak bunların bir üst aidiyette buluşması arzu edilmektedir. 2002 yılında Deniz Baykal ile başlatılan Anadolu Solu söylemindeki 13. yüzyıl Anadolu hümanizması da yeni programa dâhil edilmiştir. Hatta program parti ideolojisinin temellerini üç ana kaynağa dayandırmaktadır (CHP 2008 Programı, s. 24): Atatürk'ün modernleşme devrimi ve altı ok ilkeleri, sosyal demokrasinin evrensel kuralları (Özgürlük, Eşitlik ve Dayanışma), Anadolu ve Trakya'nın tarihsel ve felsefi birikimi.

Görüldüğü üzere CHP git gide tarihsel düşünceler harmanına dönüşmektedir. Aslında bu harmanlama hem evrensel olmaya çalışan ama bir yandan da yerelliği kaybetmeden ülke içinde oy alabileceği seçmeni de kucaklayabilme endişesinden kaynaklanmaktadır. Aynı kaygı bir ölçüde SPD'de Avrupa Birliği ve Almanya arasındaki evrensellik-yerellik ikileminde de görülür (SPD 1989 ve 2007 Programı).

CHP bu programında sosyal demokrasinin üç sacayağından biri olan dayanışma kavramını örgütlenme hakkı ile ilişkilendirirken, diğer ülkelerdeki sosyal demokrat partilerle de dayanışma içinde olunacağını belirtmektedir ki bu SPD'nin başından beri öncelik verdiği bir durumdur. Güncel SPD programından farklı olarak CHP'nin yeni programında siyasi etik, yolsuzluk ve milletvekili dokunulmazlıklarına karşı bir duyarlılık görülmektedir (CHP 2008 Programı, s. 70-75).

CHP Programı'nın 3. bölümünde çağdaş bir kamu yönetimi reformu için Devlet Reformu Bakanlığı'nın kurulması öngörülmektedir. Burada dikkat çeken husus küreselleşmenin iletişim alanında getirdiği yeni teknolojilerden yararlanılacağı ama küreselleşmenin merkezi iktidara alternatif olarak dayattığı cemaat, tarikat ve çokuluslu şirketler gibi yerel iktidar odaklarının oluşturulmasını reddetmesidir (CHP 2008 Programı, s. 82). Küreselleşmenin eleştirisine geniş yer veren SPD programında da değişen küresel koşulların merkezi devletleri nasıl etkilediği tartışılmaktadır (SPD 2007 Programı, s. 7-11). Sosyal demokrasinin önemli unsuru olan katılımcı demokrasi kapsamında CHP programı yeni bir yerel yönetim reformu önermekte ve tüm Türkiye coğrafyasının belediyelere dönüştürülüp, vatandaşın belediye-

nin karar alma mekanizmalarına katılmalarını ön görmektedir (CHP 2008 Programı, s. 85-96).

2008 Programı'nın dördüncü bölümünde partinin SPD 2007 Programında da yer aldığı gibi (SPD 2007 Programı, s. 28-29) Sosyal Avrupa hedefinin benimsendiği ifade edilmektedir. Ancak CHP'nin Sosyalist Enternasyonal ve Avrupa Sosyalist Partisi'yle dostluk ilişkileri içinde olması bu kurumların her kararını onayladıkları anlamına gelmediği de özellikle vurgulanmaktadır. Daha önceki dönemlerde CHP ve Sosyalist Enternasyonal arasında yaşanan krizler de bunu doğrulamaktadır (Fikret Bila, 2008: Baykal'dan Sosyalist Enternasyonal'e Rest).

Almanya'nın öncüsü olduğu sosyal piyasa ekonomisi anlayışını CHP programında kabul etmekte hızlı ve sürdürülebilir kalkınma hedeflemektedir. Bu sürdürülebilir kalkınma SPD'nin de programında kabul ettiği gibi niceliksel bir büyümeden ziyade niteliksel bir büyüme öngörmektedir. Bunun içinde çalışanların sürekli eğitimlerle desteklenmeleri, doğal kaynakların sömürülmeden tasarruflu kullanımı vb. uygulamalar öngörülmektedir (CHP 2008 Programı, s. 143-163 ve SPD 2007 Programı, s. 42). Ayrıca 21. Yüzyıl küreselleşmesinin doğurduğu ekonomik krizlerle baş edebilmek için CHP hem güçlü bir ulusal ekonomi öngörmekte hem de SPD gibi uluslararası işbirliğine sıcak bakmaktadır. Bunun için de G-20 platformunun küresel belirleyici bir aktör olmasına ve gelişmekte olan ülkelere uluslararası finans örgütlerinde daha çok söz hakkı verilmesine çalışılacağı belirtilmektedir (CHP 2008 Programı, s.184).

CHP 2008 Programı'nda son olarak öne çıkan başlık, sosyal refah devleti kavramıdır. CHP bu kavramdan sağlıkta ve eğitimde fırsat eşitliğini, insan onuruna yakışır asgari ücreti, işsizlik, hastalık ve engellilik gibi muhtaçlık durumlarını kapsayan bir sosyal güvenlik modelini anlamaktadır (CHP 2008 Programı, s. 269-270). Ayrıca küresel ısınma ve çevre konularına yer veren CHP programı SPD Programı'nda bulunmayan hayvan hakları konusuna da son sayfasında yer vermektedir (CHP 2008 Programı, s. 344).

Sonuç

Türkiye'de yoğun olarak 1950'lerde başlayan, 60'lar ve 70'lerde giderek artan işçi hareketleri CHP'nin 1965'ten itibaren Ortanın Solu çizgisine yö-

nelmesine sebep olmuş 1974 ile 1977 yıllarında Ecevit'le birlikte toplumsal bir alt yapı kazanıyor gibi görünmüştür. 1980 askeri darbesinde CHP dâhil tüm siyasi partilerin, sivil toplum örgütlerinin kapatılmasıyla birlikte sosyal demokrat hareket ağır bir darbe almıştır. 80'ler de kurulan SHP içinde sosyal demokrat ilkeler ağır basmakla beraber 1995'te CHP ile birleşmesinden sonra CHP'nin gelenekçi kanadı partide ağırlık kazanmaya başlar. 2000'li yıllarla beraber dünyada etkisini arttıran Yeni Merkez ve 3. Yol hareketleri CHP'de de yansımaları olarak Yeni Sol ve Anadolu Solu söylemlerini beraberinde getirmiştir. Ancak bunlar seçim hamlesi olmaktan öteye gidemeyerek parti uygulamada altı ok ilkelerine bağımlı kalmıştır. 2008 yılında yenilenen programıyla CHP teorik olarak daha sosyal demokrat bir program anlayışına kavuşmuştur. Deniz Baykal dönemine nazaran Kılıçdaroğlu'nun daha sosyo-ekonomik ve halkçı söylemi (Ete vd., 2010: 17) düşünüldüğünde CHP'nin yeni programının teoride kalmayacağı düşünülebilir.

CHP'nin 1959 yılında İlk Hedefler Beyannamesi'yle başlayan ve 1965 yılında Ortanın Solu söylemiyle zirve yapan halka açılma hareketini 1959 Godesberg programıyla ilişkilendirmek güçtür. SPD bu yıllarda işçi sınıfı tabanlı partisini halkın tüm sınıflarına açarak halk partisi olma yoluna girerken, CHP kendi sınıfsız olduğunu kabul ettiği tabanını göreceli olarak işçilere açmaktaydı. CHP'nin bu tür dönüşüm dinamiklerini anlamak için 1961 Anayasası'nın getirdiği kısmi özgürlük ortamı içinde örgütlenebilen işçi ve sendika hareketlerine bakmak gerekmektedir. Partisinin tabanını işçi sınıfı olarak tanımlayan ve yönetim kadrosunda işçilere yer veren Türkiye İşçi Partisi, komünist ideolojiden güç alan Türkiye Komünist Partisi ve elitist devrim idealini yaşatan Yön Hareketi gibi siyasal akımlar CHP'yi merkez sola itmiştir. CHP'nin 1970'lerde işçi sınıfına ve halka dokunabildiği dönemde dahi Ecevit Demokratik Sol kavramını ortaya atarak partiyi batı sosyal demokrasilerinden ayırma ihtiyacı duymuştur.

1980'den sonra hızla küreselleşen dünyada CHP de batıdaki yeni sosyalist akımlardan etkilenmiş ve Yeni Sol/Anadolu Solu söylemlerini geliştirmiştir. Bu kavramların temelinde yine CHP'nin altı ok ilkelerini yoğun olarak bulmak mümkündür. Partinin tarihsel öz olarak kabul ettiği altı ok ilkelerine hiç bir dönemde eleştirel yaklaşmaması ve bu ilkelere hapsolup bunu batılı anlamda sosyal demokrasiyle harmanlamaması, CHP'nin

sosyalist bir parti olmasının önündeki en önemli engellerden bir tanesidir. Bu bağlamda CHP'nin batılı anlamda sosyal demokrat bir parti olmak isteyip istemediği irdelenmelidir. 1960'lardan sonra giderek artan ve partiden büyük kopuşlara yol açan gelenekçiler-ilerlemeciler çatışmalarından zaferle çıkan Ecevit gibi ilerlemeciler dahi batı sosyal demokrasisini kendilerine hedef olarak seçmemişlerdir. Bu da parti içindeki çatışmaların salt lider çatışması mı yoksa ideolojik çatışmalar mı olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. CHP'nin SPD programlarına en yakın programı sayılabilecek 2008 Programı da altı ok ilkelerini sosyal demokrasi ve Anadolu Hümanizmiyle harmanlama düşüncesindedir.

Bugünde parti içinde yoğun olarak görülen gelenekçiler-ilerlemeciler çatışmasına bakarak partinin sosyal demokratik bir siyaset izleyip izlemeyeceği lider kadrosuna bağlı görünmektedir. SPD'nin Sosyalist Enternasyonal'deki üyeliğini dondurduğu ve Progressive Alliance adı altında yeni bir oluşum meydana getirdiği 2013 yılında, CHP Sosyalist Enternasyonal'in İstanbul'daki Konsey Toplantısı'na ev sahipliği yapmaktaydı. (CNN Türk Haberi, 11.11.2013, Kılıçdaroğlu, Sosyalist Enternasyonal'in açılışında konuştu) Görüldüğü üzere SPD'nin aldığı kararlar ile CHP'nin izlediği siyaset üzerinde bir uyum ya da doğrudan bir etkilenme olduğunu söylemek güçtür.

A comparative analysis of the leading party programs of Social Democratic Party of Germany and Republican People's Party of Turkey

Abstract: The past century had been an era of continuous and rapid changes in social democracy in the World. One of the most obvious example of those changes happened in Social Democratic Party of Germany (SPD) and this transformation had influence, at least partially, on Republican People's Party in Turkey (CHP) also. One of the most crucial stages of this change had occurred in the last years of the 1950s. SPD ceased being a party of the working class only and was entering on the way to be a people's party by accepting the Godesberg-Program in 1959. During that time CHP published Declaration of First Objectives and was demanding social rights beside drastic changes in the political system. In the sixties SPD included the other classes of society and began to take the reins of the government. In the same period CHP was putting into practice the Centre-left politics, so it accepted the

working class and tried to be a party that attracted them to it. CHP which was closed after the coup of the 1980 re-established in 1993 and taking human factor and civil society in the center of its party politics. This change of mentality was in compliance with SPD's social democratic codes from 1989 Berlin-Program. SPD exhibited more liberal attitude in the economic field and began to look for ways to tame the globalization and capitalism between 1990 and 2013. Although the CHP takes places within this tendency, it has emphasized the welfare state and the social rights in the party program since 2008. This study analyzes the changes of both partys on the basis of their party programs from sixties to the present. In this study, the party programs and the election declarations of CHP are analyzed in the context of the SPD programs.

Keywords: Social Democracy and Change, Centre-left, Social Democratic Party of Germany, Republican People's Party of Turkey, Anatolian Left.

Kaynakça

- Aksoy**, Muammer (2000), **Atatürk ve Sosyal Demokrasi**, Ankara: Gün-doğan Yayınları.
- Aksoy**, Muammer (1977), **Sosyalist Enternasyonal ve CHP**, İstanbul: Te-kin Yaymevi.
- Aydınöğlü**, Ergun (2007), **Türkiye Solu (1960-1980)**, İstanbul: Versus.
- Baykal Deniz ve İsmail Cem** (1992), **Yeni Sol**, İstanbul: Cem Yayınları.
- Bila**, Hikmet (1999), **CHP 1919-1999**, İstanbul: Doğan Kitap.
- Çalmuk**, Fehmi (2002) , **Aydınların Gözüyle CHP ve 'Anadolu Solu'**, Ankara: Kim Yayınları.
- Dahm**, Jochen vd. (2013), **Sosyal Demokrasi El Kitabı 3, Sosyal devlet ve sosyal demokrasi**, Akademie für Soziale Demokratie, İstanbul: Friedrich Ebert Stiftung.
- Emre**, Yunus (2013), **CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol, Türkiye'de Sosyal Demokrasinin Kuruluş Yılları (1960-1966)**, İstanbul: İletişim.
- Güriz**, Adnan (2011), **Sosyal Demokrasi İdeolojisi**, Ankara: Phoenix.
- Kahraman**, Hasan Bülent (1993), **Sosyal Demokrasi Türkiye ve Partile-ri**, Ankara: İmge Kitabevi.

Kömürcü, Derya (2010), Türkiye’de Sosyal Demokrasi Arayışı, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Sarıtaş, İbrahim (2006), Sosyal Demokrasi, Geçmişten Günümüze, Ankara: Orion Kitabevi.

İlgili Kaynaklar

Ayata, Güneş Ayşe (1992), CHP (Örgüt ve İdeoloji), Ankara: Gündoğan.
Cem, İsmail (2011), Engeller ve Çözümler, Türkiye’de Sosyal Demokrasi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Bauman, Zygmunt (2013), Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm, Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik, İstanbul: Say Yayınları.

Boratav, Korkut (2013), Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye, İstanbul: Yordam Kitap.

Heper, Metin (2012), Türkiye’de Devlet Geleneği, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Ahmad Feroz (2014), Modern Türkiye’nin Oluşumu, İstanbul: Kaynak Yayınları.

İnternet Kaynakları

- **1912 Parlamento Seçim Sonuçları**

<http://dhm.de/lemo/objekte/statistik/wa19122/index.html>, **Tarih 21.05.2014.**

- **1980 Parlamento Seçim Sonuçları**

<http://www.dhm.de/lemo/objekte/statistik/wa1890/index.html>, **Tarih 21.05.2014.**

- **Almanya Seçim Sonuçları**

http://www.bundestag.de/bundestag/wahlen/ergebnisse_seit1949/244692, **Tarih 22.05.2014.**

- **Almanya Anayasası**

<http://www.bundestag.de/bundestag/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz/>, **Tarih 26.05.2014.**

- **Bila, Fikret, Baykal’dan Sosyalist Enternasyonal’e rest, Milliyet**

29.06.2008, [http:// www.milliyet.com.tr/sosyalistlere-baykal-resti/fikret-](http://www.milliyet.com.tr/sosyalistlere-baykal-resti/fikret-)

<http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197500045%20CHP%20PROGRAMI%201969/197500045%20CHP%20PROGRAMI%201969.pdf>, **Tarih**

26.05.2014.

- **CHP 1969 Programı**

<http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197500045%20CHP%20PROGRAMI%201969/197500045%20CHP%20PROGRAMI%201969.pdf>, **Tarih**

26.05.2014.

- **CHP 1976 Programı**

http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197401103%20CHP%20PROGRAMI%201976/197401103%20CHP%20PROGRAMI%2019760000_0284.pdf,

Tarih 29.05.2014.

- **CHP 1994 Programı**

http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200402098%20CHP%20PROGRAMI%202004/200402098%20CHP%20PROGRAMI%202004%200007_0014.pdf, **Tarih 30.05.2014.**

- **CHP 2008 Programı**

<http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200902550%20CHP%20PROGRAMI%202008/200902550%20CHP%20PROGRAMI%202008.pdf>, **Tarih**

01.06.2014.

- **CNN Türk Haberi, 11.11.2013, Kılıçdaroğlu, Sosyalist Enternasyonal'in açılışında konuştu.** <http://www4.cnntrk.com/2013/turkiye/11/11/kilicdaroglu.sosyalist.enternasyonalin.acilisinda.konustu/730547.0/>, **Tarih 29.05.2014.**

- **Düzen Değişikliği Programı 1969**

<http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600459%20CHP%20DUZEN%20DE>

[GISIKLIGI%20PROGRAMI/197600459%20CHP%20DUZEN%20DE
GISIKLIGI%20PROGRAMI%200121_0133%20BOLUM%2017.pdf,](http://www.gisikligi.org/2017/05/29/gisikligi-programi-197600459-chp-duzen-de-gisikligi-programi-200121-0133-bolum-2017.pdf)

Tarih 29.05.2014.

- [Ete, Hatem, SETA Analiz, CHP'deki Değişim, Lider Değişimi mi, Siyaset Değişimi mi?, Haziran 2010, Sayı 22.](http://file.setav.org/Files/Pdf/chpdeki-degisim.pdf) (<http://file.setav.org/Files/Pdf/chpdeki-degisim.pdf>, **Tarih 01.06. 2014**)
- **[SHP 1985 Programı](http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/199301550%20SHP%20PROGRAM%201985/199301550%20SHP%20PROGRAM%201985%200001_0064.pdf)**
http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/199301550%20SHP%20PROGRAM%201985/199301550%20SHP%20PROGRAM%201985%200001_0064.pdf,
Tarih 29.05.2014.
- **SPD'nin Berlin Programı**
http://www.spd.de/linkableblob/1812/data/berliner_programm.pdf, **Tarih 24.05.2014.**
- **SPD'nin Godesberg Programı**
http://www.spd.de/linkableblob/1816/data/godesberger_programm.pdf,
Tarih 24.05.2014.
- **SPD Hamburg Programı**
http://www.spd.de/linkableblob/1778/data/hamburger_programm.pdf,
[Tarih 25.05.2014.](http://www.spd.de/aktuell/es/84610/20121217_progressive_alliance.html)
- **[SPD Parti Sitesi, 17.12.2014 tarihli Progressive Alliance haberi,](http://www.spd.de/aktuell/es/84610/20121217_progressive_alliance.html)**
[http://www.spd.de/aktuell
es/84610/20121217_progressive_alliance.html](http://www.spd.de/aktuell/es/84610/20121217_progressive_alliance.html), **Tarih 26.05. 2014.**
- **SPD Tarihi,** http://www.bpb.de/politik/grundfragen/parteien-in-deutschland/42082/geschic_hte?p=all, **Tarih 22.05.2014.**
- **SPD Temel Programı** <http://www.spd.de/partei/grundsatzprogramm/>
Tarih 24.05.2014.
- **[Spiegel Online Politik: 22.05.2013 tarihli Progressive Alliance haberi,](http://www.spiegel.de/politik/deutschland/progressive-alliance-sozialdemokraten-gruenden-weltweites-netzwerk-a-901352.html)**
[http://www.spiegel.de/
politik/deutschland/progressive-alliance-
sozialdemokraten-gruenden-weltweites-netzwerk-a-901352.html](http://www.spiegel.de/politik/deutschland/progressive-alliance-sozialdemokraten-gruenden-weltweites-netzwerk-a-901352.html), **Tarih 26.05.2014.**